

1985-01-01

"สตรีศึกษา" ในประเทศไทย

อมรา พงศาพิชญ์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss>

Part of the [Social and Behavioral Sciences Commons](#)

Recommended Citation

พงศาพิชญ์, อมรา (1985) ""สตรีศึกษา" ในประเทศไทย," *Journal of Social Sciences*: Vol. 22: Iss. 2, Article 4.
Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss/vol22/iss2/4>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Social Sciences by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

“สตรีศึกษา” ในประเทศไทย*

อมรา พงศาพิชญ์**

I. ความเป็นมา

เรื่อง “สตรี” เป็นเรื่องที่ได้รับการสนใจกันมากขึ้น ทั้งในประเทศไทย และในต่างประเทศหลังจากที่องค์การสหประชาชาติประกาศ ปี ค.ศ. 1975 เป็นปีสตรีสากล และปี ค.ศ. 1975-1984 เป็นทศวรรษสตรี ในประเทศไทย รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการระดับชาติขึ้น คณะหนึ่ง เพื่อศึกษาหาแนวทางในการกำหนดกิจกรรมสำหรับปีสตรีสากล และเข้าร่วมประชุมในการประชุมจัดขึ้นโดยองค์การสหประชาชาติ ณ ประเทศเม็กซิโกในปีนั้น

หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2521 รัฐบาลได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะอนุกรรมการวางแผนพัฒนาสตรีและเด็ก ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนไปเป็นคณะอนุกรรมการพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรี และแต่งตั้งคณะทำงานรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล ทั้งนี้ให้ถือเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คณะทำงานได้จัดให้มีการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีไทย และศึกษาหาข้อมูลอื่น ๆ เพื่อประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาสตรี และบรรจุแผนพัฒนาสตรีไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแผนที่ 5 ต่อไป (คณะอนุกรรมการพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรี 2523)

* ความหมายของคำว่า “สตรีศึกษา” ยังไม่มีการบัญญัติศัพท์ให้ชัดเจน และยังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนกันอยู่ในหมู่นักสนใจในเรื่องนี้ และด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงจะใช้คำว่า “สตรีศึกษา” ในความหมายที่กว้างที่สุด คือ ความรู้เกี่ยวกับเรื่องสตรี หรือผู้หญิงในทุกรูปแบบ รวมถึงความรู้ที่ได้จากการเรียน การสอน การวิจัย การอบรม ระยะเวลา โครงการพัฒนา การสัมมนา การสร้างจิตสำนึก การพูดคุยกันในกลุ่มผู้สนใจ การเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชน ทุกรูปแบบ ฯลฯ เนื้อหาในบทความทั้งหมดจะเน้นเฉพาะเอกสารและกิจกรรมที่พิมพ์เป็นภาษาไทยเท่านั้น

** รองศาสตราจารย์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในปี พ.ศ. 2522 คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรี ให้คณะกรรมการชุดนี้มีหน้าที่จัดทำแผนและโครงการให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และคณะกรรมการฯ ได้แต่งตั้ง คณะทำงานให้มีหน้าที่หลัก 3 ประการ คือ 1) ทบทวนและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสตรีเพิ่มเติม 2) จัดทำแผนพัฒนาสตรีระยะยาว และ 3) ศึกษาตัวบ่งชี้ภาวะพัฒนาซึ่งจะใช้สำหรับเร่งรัดติดตามงานและประเมินผลงานและแผนงาน ของ โครงการพัฒนาที่สัมพันธ์กับสตรี คณะทำงานฯ ได้เสนอร่างแผนฯ ต่อที่ประชุมวิชาการ ซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิทั้งในภาครัฐบาลและเอกชน ทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ เพื่อรับฟังข้อคิดเห็นและข้อวิจารณ์ต่าง ๆ แล้วได้นำมาปรับปรุงแก้ไข

เอกสารจัดพิมพ์โดยคณะทำงานเพื่อวางแผนพัฒนาสตรีระยะยาวที่ครบชุด¹ ประกอบด้วย

1. สรุปสาระสำคัญจากแผนพัฒนาสตรีระยะยาว
2. แผนพัฒนาสตรีระยะยาว ซึ่งมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับสภาพปัญหาของสตรี วัตถุประสงค์ นโยบาย เป้าหมายหลัก และมาตรการต่าง ๆ
3. รายงานการศึกษาเพื่อการจัดทำแผนพัฒนาสตรีระยะยาว ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 หมวด
คือ

3.1 สถานภาพ บทบาท และแบบฉบับสตรีไทยอันพึงประสงค์

3.2 นโยบาย และมาตรการพัฒนาเฉพาะด้าน

3.3 นโยบาย และมาตรการพัฒนาเฉพาะกลุ่มเป้าหมาย

¹ คณะทำงานวางแผนพัฒนาสตรีระยะยาว จัดทำเอกสารทั้งชุดรวม 6 เล่ม พิมพ์โดยโรงพิมพ์คุรุสภา พ.ศ. 2525 ภายใต้วางข้อต่อไป

เล่ม 1 สรุปสาระสำคัญจากแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (2525-2544)

เล่ม 2 แผนพัฒนาสตรีระยะยาว (2525-2544)

เล่ม 3 รายงานการศึกษาเพื่อจัดทำแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (2525-2544)

เล่ม 4.1 แบบฉบับและกลวิธีพัฒนาในต่างประเทศ

เล่ม 4.2 รายงานการสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับสตรีไทย

เล่ม 4.3 รายงานการวิจัยสนับสนุนการทำแผนฯ

4. รายงานการสำรวจ/วิจัย ประกอบด้วย

- 4.1 แบบฉบับและกลวิธีพัฒนาในต่างประเทศ
- 4.2 รายงานการสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับสตรีไทย
- 4.3 รายงานการวิจัยสนับสนุนการทำแผน

เมื่อสหประชาชาติจัดประชุมเกี่ยวกับทศวรรษสตรีขึ้นในปี 2523 ณ กรุงโคเปนเฮเกน รัฐบาลได้ส่งผู้แทนไทยเข้าร่วมประชุมด้วย 10 ท่าน คณะผู้แทนไทยได้จัดเตรียมเอกสารชื่อ Aspects of Thai Women Today เพื่อเสนอในที่ประชุม (Thailand National Commission on Women's Affairs 1980) และในที่ประชุมได้มีการจัดทำเอกสารภายใต้หัวข้อ "กำหนดการปฏิบัติงานของสหประชาชาติในช่วงหลังทศวรรษสตรี เรื่องความเสมอภาค การพัฒนาและสันติภาพ" โดยที่ประชุมได้รับรองด้วยคะแนนเสียง 94 ต่อ 4 งดออกเสียง 22²

ในปี พ.ศ. 2524 คณะอนุกรรมการพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรีได้จัดสัมมนาเรื่องแผนการปฏิบัติงานพัฒนาสตรี³ เพื่อพิจารณาเปรียบเทียบแผนปฏิบัติงานของสหประชาชาติกับร่างแผนพัฒนาสตรีระยะสั้น (5 ปี) และระยะยาว (20 ปี) ของไทย โดยมีการอภิปรายและวิจารณ์รายละเอียดของแผนอย่างกว้างขวาง และในปีเดียวกันนี้ กิจกรรมเกี่ยวกับสตรีได้โอนไปขึ้นตรงต่อสำนักนายกรัฐมนตรี แทนที่จะอยู่ภายใต้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาสตรีแห่งชาติ มีรองนายกรัฐมนตรีเป็นประธานทำงานร่วมกับสภาสตรีแห่งชาติ สภาสตรีแห่งชาติจัดการดูแลทางด้านจัดเก็บรวบรวมเอกสารและจัดทำจดหมายข่าว ในระยะแรกสำนักนโยบายและแผนกระทรวงมหาดไทยเป็นฝ่ายเลขานุการ ปัจจุบันกรมพัฒนาชุมชนทำหน้าที่เป็นฝ่ายเลขานุการ

ที่กล่าวมาทั้งหมด คือ สรุปย่อเกี่ยวกับกิจกรรมสตรี ซึ่งทางรัฐบาลภายใต้สำนักนายกรัฐมนตรีเป็นผู้ดูแลโดยตรง

² คูภาคผนวก 2 รายงานการสัมมนา เรื่องแผนการปฏิบัติงานพัฒนาสตรี จัดโดยคณะกรรมการพัฒนา กิจกรรมและบทบาทของสตรี สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ร่วมกับสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524

³ เรื่องเดิม

II. งานทางวิชาการเกี่ยวกับสตรีศึกษาในประเทศไทย

งานทางวิชาการเกี่ยวกับผู้หญิงชั้นแรกที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นรูปเล่มเนื่องในโอกาสปีสตรีสากลคือ หนังสือชื่อ **สตรีไทย** พิมพ์โดยสภาสตรีแห่งชาติในปี พ.ศ. 2521 (ประทุมพร 2518) เป็นการเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในประวัติศาสตร์จากแง่มุมของวัฒนธรรม การศึกษากฎหมาย การเมือง ฯลฯ และเล่มที่สอง คือ **สถานภาพปัจจุบันของสตรีไทย** ที่พิมพ์ในปี พ.ศ. 2523 โดยคณะกรรมการกิจกรรมและบทบาทสตรีไทยครั้งที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น (คณะกรรมการพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรี 2523) นอกจากนี้ยังมีวิทยานิพนธ์ของบุญเต็ม ไพเราะ ศึกษาเรื่องสถานภาพและบทบาทของสตรีไทยเมื่อปี พ.ศ. 2519 และบทความของนพมาศ ธีรเวคิน ซึ่งพิมพ์เป็นเอกสารประกอบการประชุมเมื่อปี 2523 ด้วย (บุญเต็ม 2519) หนังสือสองเล่ม วิทยานิพนธ์และรายงานผลการวิจัยเพื่อสนับสนุนการวางแผน ซึ่งคณะกรรมการวางแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (อึ้งแล้ว (1)) ได้จัดทำแล้วนับเป็นผลงานทางวิชาการเล่มแรก ๆ ที่ตีพิมพ์เป็นภาษาไทย ในการศึกษาเชิงวางแผนได้มีการกำหนดกลุ่มเป้าหมาย คือ เกษตรกร คนงานนอกไร่นา ข้าราชการและรัฐวิสาหกิจ นางชี หญิงบริการและหญิงต้องขัง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการที่จะหาข้อมูลและกำหนดนโยบายเพื่อพัฒนาหญิงกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ นี้ต่อไป

วิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องผู้หญิง มีลักษณะเป็นวิทยานิพนธ์ และรายงานการวิจัยหรือการสำรวจ ในขณะนี้อาจแยกหัวข้อการศึกษาออกเป็น 2 เรื่องใหญ่ ๆ คือ

1. แรงงานสตรีในสาขาเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม
2. ผู้หญิงกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม

1. แรงงานสตรีในสาขาเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม

นอกเหนือจากงานของผาสุก พงษ์ไพจิตร (Noyamas 1980) ซึ่งศึกษาเรื่องเกษตรกรหญิงให้แก่คณะกรรมการวางแผนสตรีระยะยาวแล้ว ยังมีงานของกานดา ผรณเกียรติ์ เปรียบเทียบเกษตรกรหญิงในหมู่บ้านที่มีระบบชลประทานในภาคอีสานและภาคกลาง รัชนีกร ทิพยวาน (2525) เปรียบเทียบการใช้เวลาของเกษตรกรหญิงและชายในหมู่บ้านในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลงานชิ้นล่าสุดคงเป็นงานของ Ingrid Palmer ร่วมกับ สุเกษิณี ศุภธีระ และวิไลวรรณ ไกรสนพุทธิ (1983) ศึกษาเรื่องการใช้แรงงานในครอบครัวเกษตรหน้าฝนในจังหวัดในภาคอีสาน รายงานทั้ง 4

เรื่องทีกล่าวถึงนี้ ชี้ให้เห็นชัดเจนว่าผู้หญิงมีภาระหน้าที่ทั้งในงานเกษตรและงานบ้าน เป็นที่พึงที่ สำคัญสำหรับลูก ๆ ทั้งทางด้านการเงินและการอบรมเลี้ยงดู ผู้เขียนเห็นว่างานวิจัยเรื่อง ผู้หญิงกับการเกษตรกรรม ได้พิสูจน์จนเป็นที่พอใจแล้วว่า บทบาทของผู้หญิงในสังคมเกษตรกรรมเป็น บทบาทที่สำคัญมาก ถึงแม้ว่า ถ้ามองอย่างผิวเผิน ผู้ชายจะมีบทบาทสำคัญในการทำไร่ ทำนา เพราะเป็นงานหนัก ต้องใช้กำลังและแรงงานมาก แต่ในเรื่องของชั่วโมงทำงานแล้ว ผู้หญิงทุ่มเท เวลาให้กับงานเกษตรไม่น้อยไปกว่าผู้ชาย การศึกษาในลักษณะ time allocation study สามารถ ชี้ให้เห็นเชิงปริมาณว่าจำนวนชั่วโมงที่ใช้ในงานเกษตรของชายและหญิงแตกต่างกัน แต่เมื่อรวม ชั่วโมงที่ใช้ในกิจกรรมเกี่ยวกับงานบ้านด้วยแล้ว จะทำให้จำนวนชั่วโมงทำงานของผู้หญิงมากกว่า จำนวนชั่วโมงทำงานของผู้ชายมาก

นอกจากนี้ยังปรากฏว่า ในระดับครอบครัวเกษตร ถ้ามีความจำเป็นจะต้องหารายได้ เพิ่มโดยการอพยพเข้ามาทำงานในกรุงเทพ ฯ ฝ่ายชายจะเป็นผู้อพยพเข้ามาทำงานทำในกรุงเทพ ฯ และทิ้งให้ฝ่ายหญิงเลี้ยงลูกและทำงานเกษตรกรรมอยู่ในชนบทถ้ามีที่ดินทำกินอยู่ในครอบครัว ใน กรณีที่ไม่มีที่ดินในครอบครัวเท่านั้นที่จะมีการอพยพ ทั้งครอบครัวเข้ามาทำงานทำในกรุงเทพ ฯ รพีพรรณ หุ่นพานิช (2520) ได้ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะการทำงานของผู้หญิงในเมืองและใน ชนบท ชี้ให้เห็นข้อแตกต่างระหว่างงานเกษตรกรรม กับงานรับจ้างในเมือง

การศึกษาเรื่องผู้หญิงกับอุตสาหกรรม อาจแยกได้เป็นผู้หญิงในโรงงานอุตสาหกรรม และผู้หญิงกับการอุตสาหกรรม งานเกี่ยวกับแรงงานหญิงในโรงงานอุตสาหกรรม คือ งานวิทยานิพนธ์ของพะเยี สุทธิจำเรียม (2523) สุวีรัตน์ รักเหยา (2522) และนภาพร โกศลยวัฒน์ (2522) ศึกษาถึงลักษณะและสภาพของการทำงานในโรงงานทอผ้า บทความมีของวิจิตร รวิวงศ์ (1978) มาลินี วงศ์พาณิชย์ 1983) มาลี สันตกุล (1983) ส่วนการวิจัยเรื่อง ผู้หญิงกับ อุตสาหกรรมนั้น ผู้เขียนได้เคยพยายามหาข้อมูลทุติยภูมิเพื่อศึกษาถึงเรื่องนี้ และพบว่าข้อมูลจาก โครงการ Rural Off-farm Employment Assessment Project (Working papers No. 1-22; Conference papers No. 1-21 1980-1983) มีข้อมูลที่แยกบทบาทของหญิง และชายใน อุตสาหกรรมขนาดย่อมไว้บ้าง ถึงแม้ว่า วัตถุประสงค์หลักของโครงการนี้มีได้มุ่งที่จะเปรียบเทียบ ข้อแตกต่างระหว่างหญิงและชาย และจากข้อมูลจากเอกสารอื่น ๆ พอสรุปได้ว่าในอุตสาหกรรม

ขนาดเล็กและขนาดย่อม ผู้หญิงมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่มาก ทั้งในระดับคนงานและระดับจัดการ ข้อแตกต่างระหว่างหญิงและชายมีไม่มาก กิจกรรมต่าง ๆ อยู่ในลักษณะกิจกรรมในครัวเรือนที่ทุกคนช่วยกันทำ ไม่มีการแบ่งเพศ ถ้าเป็นกิจกรรมประเภทหัตถกรรมและการประกอบอาหาร จะพบว่า มีผู้หญิงมากกว่าและถ้าเป็นกิจกรรมประเภทช่าง จะพบว่า มีชายมากกว่า

ในอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดใหญ่ ข้อแตกต่างระหว่างเพศมิให้เห็นชัดเจนขึ้น ในระดับคนงานจะมีหญิงมาก โดยเฉพาะหญิงโสด โรงงานต่าง ๆ ยินดีจ้างหญิงโสดทำงานเพราะผู้หญิงออกทน สู้งาน และทำงานละเอียดได้ดีกว่าชาย แต่ในระดับบริหาร ตัวเลขแสดงชัดเจนว่า ชายอยู่ในระดับบริหารมากกว่าหญิง จากการศึกษารายชื่อผู้เข้ารับการอบรมเกี่ยวกับการจัดการอุตสาหกรรมขนาดย่อมจัดโดยกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมพบว่า ผู้เข้ารับการอบรมส่วนใหญ่จะเป็นชายมากกว่าหญิง ถึงแม้ว่าหญิงจะทำหน้าที่ทางด้านการบริหารและการจัดการอยู่บ้าง แต่เมื่อมีโอกาสเข้ารับการอบรมหญิงมักจะทำให้ความสนใจน้อยกว่าชาย และจากรายชื่อผู้บริหารระดับสูงในธุรกิจต่าง ๆ จะพบว่า ผู้บริหารระดับสูงจะเป็นชายเป็นส่วนใหญ่ ถึงแม้ว่าจะเป็นที่รู้จักอยู่ทั่วไปว่าธุรกิจที่สำคัญ ๆ ในประเทศไทย หลายแห่งจะมีผู้หญิงเป็นผู้บริหารระดับสูง แต่ถ้าคิดเป็นสัดส่วนแล้วสัดส่วนของหญิงที่เป็นผู้บริหารระดับสูงจะต่ำกว่าชายมาก

2. ผู้หญิงกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผู้หญิงและการพัฒนา มีทั้งงานประเภทประชากรศึกษาซึ่งเน้นทางด้านภาวะเจริญพันธุ์ การวางแผนครอบครัว การย้ายถิ่น และความรับผิดชอบต่อการครอบครัว ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สุวัลลีย์ เบียมปีติ (2527) ได้สรุปผลงานวิจัยเกี่ยวกับสตรี เน้นหนักทางด้านประชากรศาสตร์ไว้แล้ว ผู้เขียนจึงจะไม่ขยายความในเรื่องนี้ และขอให้ผู้ที่สนใจติดตามอ่านจากบทความดังกล่าวเอง ภาวดี ทองอุไทย (1983) ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง หญิงที่อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ สุมาลี ปิตยานนท์ และวัฒนา สุวรรณแสง จันเจริญ (2525) ศึกษาเรื่องการอพยพไปทำงานในประเทศบริเวณเอ่าวเปอร์เซีย และผลกระทบต่อครอบครัว และกุสุมา โกสโยธิน ศึกษาหญิงที่อพยพมาจากชนบทและมีอาชีพคนใช้ คนงานก่อสร้าง คนงานโรงงาน และแม่ค้าหาบเร่ จากแง่มุมของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (2526) นอกจากนี้ ยังมีวิทยานิพนธ์ปริญญาโท เช่น นภาพรณี หะวานนท์ ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลง

สถานภาพและบทบาทของหญิงในครอบครัวชั้นกลาง (2520) สุภา รัตนโม เปรียบเทียบการอบรมเลี้ยงดูลูกในครอบครัวชุมชนคลองเตย และชุมชนคลองจั่น (2523) และวัชรา คลายนาทรรศึกษาบทบาทในการหาเลี้ยงครอบครัวกับการใช้อำนาจระหว่างคู่สมรสในกรุงเทพมหานคร

โครงการวิจัยเกี่ยวกับผู้หญิงทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและโดยอ้อมมีอีก เช่น ศิริพร สะโครบานะ ศึกษาโครงการฝึกอาชีพให้ผู้หญิงตามแหล่งก่อสร้าง (1984) นภัส ศิริสัมพันธ์ ประเมินโครงการศูนย์เด็กเคลื่อนที่ในกรุงเทพฯ ในบริเวณแหล่งก่อสร้างขนาดใหญ่ และกำลังศึกษาสถานภาพบทบาทของผู้หญิงในสลัม รวมทั้งวิเคราะห์โครงการพัฒนาผู้หญิงในเขตสลัมด้วย (1987)

โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น มีผลทำให้ผู้หญิงต้องทำงานนอกบ้าน สังคมเกษตรกรรมแบบเดิม ซึ่งให้โอกาสหญิงทำงานในไร่นาและดูแลลูกพร้อม ๆ กันไป กำลังเปลี่ยนรูปแบบการเกษตรกรรมแบบครอบครัวเปลี่ยนเป็นการเกษตรกรรมซึ่งใช้กรรมกรแบบจ้างงาน ทำให้หญิงไม่สามารถทำงานในไร่นาและดูแลลูกไปพร้อม ๆ กันได้นอกจากนี้ยังปรากฏว่าการจ้างงานในลักษณะอื่น เช่น งานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมมีลักษณะที่เหมาะสมสำหรับหญิงโสด ซึ่งไม่มีภาระการเลี้ยงดูลูก หญิงมีลูกเล็กบางส่วนจึงพยายามหางานจ้างเหมา โดยรับงานมาทำที่บ้าน ทำให้สามารถเลี้ยงลูกได้ด้วย การศึกษาของปรียานุช อภิญาโยภาส (1980) ซึ่งให้เห็นว่า งานอุตสาหกรรมขนาดย่อมในครัวเรือน ในลักษณะเป็นเจ้าของกิจการเอง หรือรับเหมามาทำบางส่วน เป็นงานที่มีผู้หญิงทำมาก (เฉพาะกิจการทอผ้าเย็บผ้าร้อยละ 37) เพราะสอดคล้องกับภาระหน้าที่ทางครอบครัวซึ่งผู้หญิงยังต้องรั้งอยู่ บทบาทของผู้หญิงในการมีส่วนช่วยหารายได้มาจุนเจือครอบครัวเป็นบทบาทที่สำคัญและจำเป็น ผู้หญิงกำลังพยายามปรับตัว เพื่อที่จะท่าบทบาทของการมีส่วนช่วยหาเลี้ยงครอบครัว และบทบาทของการเป็น “เมียและแม่ที่ดี” ไปพร้อม ๆ กัน นับเป็นการเพิ่มความรับผิดชอบให้แก่ผู้หญิงในกลุ่มที่มีรายได้น้อย

ดังได้กล่าวมาแล้ว หญิงที่ทำงานในระดับจัดการหรือบริหาร มักเป็นการจัดการธุรกิจขนาดเล็ก ตัวเลขแสดงให้เห็นว่าเมื่อเปรียบเทียบกับชาย หญิงจัดการธุรกิจขนาดกลางและขนาดใหญ่ประมาณร้อยละ 20 ทวีธาอาณัติจักรร้อยละ 26 ในเขต กทม. และร้อยละ 15 ในต่างจังหวัด

ฐานะของหญิงทางค่านิยมและการเมืองก็กำลังเปลี่ยนไป ในอดีตหญิงมีสามีไม่มีสิทธิทำนิติกรรมเกี่ยวทรัพย์สิน ถึงแม้ว่าทรัพย์สินจะเป็นมรดกของฝ่ายหญิง ปัจจุบันกฎหมายระบุให้หญิงมีอำนาจทำนิติกรรมโดยได้รับความเห็นชอบจากสามีได้ และเมื่อชายทำนิติกรรมก็ควรจะได้รับความเห็นชอบจากภรรยาด้วย ในอดีตหญิงไม่มีสิทธิสมัครเป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน ปัจจุบันได้มีการแก้กฎหมายให้หญิงมีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งเป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านได้ สถิติล่าสุดของจำนวนหญิงที่เป็นผู้นำท้องถิ่น คือ

กำนัน	5 คน
สารวัตรกำนัน	33 คน
แพทย์ประจำตำบล	5 คน
ผู้ใหญ่บ้าน	66 คน
ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	105 คน

อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และเทพี พันธุมเมธา (2527) รายงานว่า จากการวิจัยแบบจัดกลุ่มสนทนาเพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคของผู้นำท้องถิ่นสตรี พบว่าปัญหาและอุปสรรคในการทำงานที่เกิดขึ้นนั้นเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ว่าผู้นำจะเป็นหญิงหรือชาย เพศมิได้เป็นปัญหาหรืออุปสรรคต่อการทำงาน ผู้นำท้องถิ่นสตรีเชื่อว่า ตนสามารถทำงานได้ดีเท่ากับบุรุษ

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นรายงานผลงานวิจัยเรื่องผู้หญิงเท่าที่ค้นได้เป็นอย่างดี จะเห็นได้ว่า งานทั้งหมดเป็นรายงานเรื่องย่อยๆ หลายเรื่อง ซึ่งช่วยให้ผู้อ่านพอจะได้ภาพรวมๆ ว่า สถานภาพและข้อมูลเกี่ยวกับผู้หญิงในประเทศไทยมีอะไรบ้าง สิ่งที่ยังขาดอยู่คือ การรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องผู้หญิงทั้งหมดและศึกษาเพิ่มเติม เพื่อประเมินว่า การพัฒนาในรูปแบบต่างๆ เท่าที่ผ่านมามีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้หญิงและครอบครัวอย่างไร เพราะคงจะปฏิเสธไม่ได้ว่า ผู้หญิงจะยังคงเป็นตัวจักรในการดูแลครอบครัว และอบรมเลี้ยงดูเด็กต่อไปในอนาคต และจะมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคมในประเทศไทย

นอกเหนือจากการศึกษาผู้หญิงจากแง่มุมของแรงงานในสาขาเกษตรและอุตสาหกรรม และบทบาทของผู้หญิงในการพัฒนาแล้ว คณะทำงานวางแผนสตรีระยะยาวยังได้มอบหมายให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มเป้าหมายบางกลุ่ม เช่น ข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ หญิงต้องขัง

หญิงบริการและซี ทั้งหมดนี้เพื่อวัตถุประสงค์ในการวางแผนพัฒนาสตรีระยะยาว กลุ่มเป้าหมายที่มีผู้สนใจทำการศึกษาเพิ่มเติมจากงานของคณะทำงาน คือ กลุ่มแม่ซี วิทยานิพนธ์และงานเขียนหลายเรื่องให้ความสนใจศึกษาแม่ซี ทั้งในแง่มุมมองของวิชาการบริสุทธิ์ และในแง่มุมมองของการประยุกต์และเปิดโอกาสให้แม่ซีเข้ามามีส่วนช่วยในการพัฒนาสังคมมากขึ้น ผู้ที่สนใจจากศึกษาผลงานของเน่งน้อย บัญจพรรค (2523) ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (2526:26-45) สุขใจ พุทธรักษา (2527) และ Nerida Cook (1981).

อีกกลุ่มหนึ่งที่มีผู้ศึกษาวิจัย คือ กลุ่มโสเภณี นอกเหนือจากรายงานของคณะทำงาน คือ งานของผาสุก พงษ์ไพจิตร (1982) จุฑา มนต์ไพบูลย์ (2525) เทพนม เมืองแมนและคณะ (2522) สนศรี สอาดเอี่ยม (2521) สุภารัตน์ สุภพิพัฒน์กับคณะ (2527) ซึ่งนอกเหนือจากเสนอผลงานวิจัยแล้ว สุภารัตน์ยังได้เสนอบรรณนิทัศน์ของผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอีก 24 เรื่อง ในเรื่องโสเภณีมีงานวิทยานิพนธ์ของดาร์วีน เมตตริกานนท์ ซึ่งเป็นเอกสารที่รวบรวมเรื่องโสเภณีไว้อย่างละเอียดและสมบูรณ์ที่สุด นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเรื่องโสเภณีข้ามชาติด้วย

III. แนวคิดเชิงทฤษฎีเรื่องผู้หญิง

เอกสารเชิงทฤษฎีที่ตีพิมพ์เป็นภาษาไทยมีอยู่น้อยมาก และที่มีอยู่เป็นการนำเสนอแนวคิดเรื่องผู้หญิง จากตำราภาษาอังกฤษซึ่งมักจะเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมอื่นนอกสังคมไทย ทั้งนี้เป็นเพราะพัฒนาการทางทฤษฎีเรื่องผู้หญิงในสังคมอื่นก้าวหน้ากว่าสังคมไทย อย่างไรก็ตามอาจแยกแนวคิดการวิเคราะห์ออกเป็น 2 แนวคิดใหญ่ ๆ คือ แนวคิดแรกเป็นการมองบทบาทของผู้หญิงในระบบครอบครัวที่มีความสัมพันธ์กับสังคม เป็นการมองผู้หญิงว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบและเป็นการมองจากแนว system approach ซึ่งถึงแม้ว่าจะยอมรับว่ามีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในระบบ ก็ยังมองว่า การเปลี่ยนแปลงในระบบนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการปรับตัวเพื่อให้ระบบคงอยู่ต่อไป ถึงแม้จะเปลี่ยนรูปแบบมากกว่าที่จะมองในลักษณะที่ต้องการจะจัดระบบใหม่ส่วนการมองในแนวที่สอง คือ แนวสตรีนิยม (feminism) ที่ใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ามาช่วยวิเคราะห์ความไม่เท่าเทียมทางเพศระหว่างหญิงและชาย ซึ่งสัมพันธ์กับระบบการผลิตและปัจจัยอื่น ๆ นอกเหนือจากความไม่เท่าเทียมกันทางชนชั้น หญิงเป็นฝ่ายที่ถูกเอารัดเอาเปรียบด้วยเหตุผล

ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและระบบทุนนิยมโลก ระบบที่มีอยู่เป็นระบบที่ไม่พึงปรารถนาและควรจะมีการจัดการกับระบบใหม่ เพื่อสร้างความเสมอภาคระหว่างเพศให้เกิดขึ้นในสังคม

วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยานับสตรีและฉบับครอบครัว อาจเรียกได้ว่าเป็นเอกสารที่พยายามอธิบายเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในภาพปกติ และสภาพของการพัฒนา พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ (2525 : 1--24) เสนอให้ศึกษาครอบครัวในลักษณะ "ระบบเปิด" ซึ่งหมายถึงการมองครอบครัวในลักษณะของระบบที่อาจได้รับผลกระทบจากอิทธิพลของปัจจัยภายนอกและทำให้เกิดปฏิกิริยาได้หลายรูปแบบ เช่น 1) negative entropy หรือการหยุดยั้งหรือชะลอสภาพความไปสู่ภาวะเสื่อมสลายของระบบ 2) adaptation การดัดแปลงหรือปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ 3) tension ความตึงเครียด ซึ่งเกิดขึ้นในระบบ และอาจไม่นำไปสู่การเสื่อมสลาย หรือการเสียระบบในสังคม ถ้าความตึงเครียดยังอยู่ในระดับที่สามารถยอมรับได้ (tolerant limit)

ความตึงเครียดซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงจะไม่ได้ถึงจุดของการเสียระบบ ถ้ามีการปรับตัวและชะลอสภาพความไปสู่การเสื่อมสลายของระบบ พงษ์สวัสดิ์ เสนอสร้างตัวแบบการเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ทางบทบาทของครอบครัวว่า

จากผลงานเมื่อไม่นานมานี้ มีข้อสรุปว่า การศึกษาของสตรีมีการเชื่อมโยงโดยตรงกับอำนาจภายในครอบครัวของเธอ (Burr 1973) อีกประการหนึ่ง บทบาทการทำงานของสตรีในด้านอาชีพเพื่อช่วยจุนเจือรายได้ของครอบครัว ทำให้อำนาจการตัดสินใจภายในครอบครัวของสตรีสูงขึ้นด้วย ยิ่งไปกว่านั้น การที่สตรีเข้าร่วมในแรงงานมากขึ้นมีผลงานมากขึ้น มีผลทำให้เธอเพิ่มความเป็นตัวของตัวเอง และความเสมอภาคมากยิ่งขึ้นด้วย ดังนั้นปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงเป็นผลทำให้แบบแผนความสัมพันธ์ทางบทบาทในครอบครัวมีแนวโน้มไปสู่ความสัมพันธ์แบบสมภาพ (equalitarian relationship) (Beiss 1971) ทิศทางดังกล่าวเป็นทิศทางการเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัดที่เกิดขึ้นในครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมอุตสาหกรรม (Yorburg 1973) และดูเหมือนจะเป็นที่ชัดเจนว่า การศึกษามีความเชื่อมโยงโดยตรงกับ "โลกวิสัยนิยม" (secularism) สตรีซึ่งมีลักษณะโลกวิสัยจะมีเหตุมีผลมากขึ้น ดังนั้นจึงมักจะตั้งข้อสงสัยในบทความขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งปราศจากสมภาพและอาจเรียกร้องให้มีการนิยามบทบาทภายในครอบครัวของสตรีเสียใหม่

การมองรูปแบบการเปลี่ยนแปลงหรือการปรับตัวนี้ หลายคนเห็นว่า เป็นการมองทฤษฎีการพัฒนาแบบเดิม โดยมีสมมติฐานเบื้องต้นที่ยอมรับรูปแบบครอบครัวเดิมก่อนมีการเปลี่ยนแปลงว่าเหมาะสม (ถึงแม้จะไม่มีกรกล่าวกันอย่างชัดเจน แต่เป็นการยอมรับกันโดยปริยาย) และตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในครอบครัว คือ การกลายเป็นเมืองและการพัฒนาอุตสาหกรรม นอกจากนี้ยังมองต่อไปว่า เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนไป ผู้หญิงจึงจำเป็นต้องปรับตัว ตัวอย่างของงานในลักษณะนี้ คือ งานของสุทศสวาท คิศจโรจน์ ซึ่งเสนอบทความเรื่อง แนวคิดสังเคราะห์ลักษณะอิทธิพลของครอบครัวต่อการทำงานเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิง (2526 : 1-25) โดยพิจารณาสังคมอินโดนีเซีย และใช้ครอบครัวเป็นหน่วยวิเคราะห์ ซึ่งสุทศสวาทเสนอข้อคิดที่ว่า

ในระบบเศรษฐกิจแบบประเพณี สถานการณ์ในครัวเรือนโดยเฉพาะความกดดันทางเศรษฐกิจอาจเป็นอิทธิพลพื้นฐานที่สำคัญต่อการทำงานเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิง แต่เมื่อสังคมพัฒนามากขึ้น ปัจจัยด้านคุณลักษณะส่วนตัวของผู้หญิง เช่น ระดับการศึกษาจึงค่อยๆ เข้ามาแทนที่อิทธิพลของปัจจัยด้านครัวเรือนในการอธิบายความผันแปรของระดับการทำงานเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิง

งานอีกชิ้นหนึ่งที่กล่าวถึงบทบาทของผู้หญิงในครอบครัว คือ งานของจุไรรัตน์ จันทรธำรง (2526 : 61-84) ในการเสนอเรื่องสตรีและครอบครัว : แนวทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนา จุไรรัตน์เสนอว่า

นโยบายเกี่ยวกับครอบครัวที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาจะต้องเน้นพันธะทางเศรษฐกิจที่ชายหญิงต้องพึ่งพากัน จะต้องหลีกเลี่ยงอุดมการณ์ของตะวันตกที่เน้นความรักฉันทน์ที่หนุ่มสาวและบทบาทของผู้ชายในฐานะเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวแต่เพียงผู้เดียว เพราะว่าอุดมการณ์เหล่านี้บ่อนทำลายความผูกพันในการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจระหว่างชายหญิง ยิ่งกว่านั้นการแลกเปลี่ยนกันทางเศรษฐกิจต้องให้สามีและภรรยาที่มีความสมดุลกันในเรื่องของปริมาณงานและแรงงานในการผลิต...

ปัญหาการพัฒนาแบบเดิม ไม่ได้อยู่ที่ความไม่เสมอภาคในโอกาสและผลได้ทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากอยู่ที่ความไม่เสมอภาคระหว่างชายหญิงในครอบครัวด้วย ปัจจุบันสตรีถูกบังคับให้แบกรับภาระของการพัฒนาจนเกินกำลัง และเด็ก ๆ ก็ถูกบังคับให้แบกรับภาระเหล่านี้โดยผ่าน

ทางสตรีด้วย สตรีเริ่มต้นมีอำนาจน้อยมาก ถูกบังคับให้แบกภาระหนักที่สุด และมีทรัพยากรน้อยที่สุดสำหรับใช้ในการต่อรอง ตัวแบบการพัฒนาที่ประเทศตะวันตกเป็นผู้กำหนดจะต้องถูกตำหนิในเรื่องการปฏิบัติเกี่ยวกับสตรี

ในบทความนี้ จูไรรัตน์ เสนอความคิดเห็นหลังจากวิเคราะห์แนวความคิดทางทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง จากทฤษฎีแนวความคิดเศรษฐศาสตร์การพัฒนา ซึ่งชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับครอบครัว ที่เกิดจากการพัฒนาการทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม

จูไรรัตน์เสนอว่า ควรให้ความสำคัญกับ “สตรีในการพัฒนา” เป็นพิเศษ การที่ทฤษฎีการพัฒนาแบบเก่ามีข้อสมมติฐานว่า จะสามารถปรับความสัมพันธ์ทางครอบครัวได้ไม่ยากนั้น เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ในความเป็นจริง การปรับปรุงฐานะของสตรีให้ดีขึ้นอย่างแท้จริงต้องการมากกว่าการให้ความสนใจกับโครงการ โครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะประสานสตรีเข้ากับเศรษฐกิจระดับชาติ จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างเพื่อกระจายประโยชน์ และค่าใช้จ่ายของการพัฒนาออกไปอย่างทั่วถึง การแบ่งงานใหม่ที่สามารถจะเป็นพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างชายหญิงเป็นสิ่งจำเป็น การแบ่งงานแบบใหม่จะต้องสร้างขึ้นมาบนความคาดหวังที่กำหนดโดยวัฒนธรรมประเพณีเดิม และในเวลาเดียวกันก็นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่ให้ความสำคัญกับการรักษาหรือส่งเสริมอำนาจต่อรองของสตรี

จะเห็นว่า นักวิชาการส่วนใหญ่มองการปรับสถานภาพของผู้หญิงให้ดีขึ้นกว่าเดิม เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยาก ผู้หญิงถูกสภาพการทางชีวภาพและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์กำหนดให้เป็นเพศที่ด้อยกว่าชาย ต้องรับภาระในการเลี้ยงดูลูก และดูแลครอบครัว เรื่องบทบาทของผู้หญิงในครัวเรือนนี้ อาจมองในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง และความไม่เสมอภาคทางเพศ จีรติ ดิงศภักดิ์ เขียนบทความเรื่อง “ผู้หญิง แรงงาน และชีวิตครอบครัว วิธีการวิเคราะห์การกดขี่สตรีเพศ” (2524 : 15-35) ในบทความนี้ จีรติ เริ่มโดยการชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของแนวความคิดเดิมและเสนอทฤษฎีเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองที่มีผู้เสนอไว้ในที่ต่าง ๆ เพื่อชี้ให้เห็นวิธีการคิดในรูปแบบที่แตกต่างไปจากแนวคิดเดิม ข้อวิจารณ์ที่สำคัญ คือ

แนวความคิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ในศาสตร์เกี่ยวกับสังคมแบบทฤษฎี ไม่อาจนำมาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ได้อย่างเหมาะสม เนื่องจากโลกทางวิชาการและความรู้เองก็ไม่ได้หลุดพ้นจาก

อิทธิพลของโครงสร้างสังคมที่เอื้ออำนวยให้ชายเป็นใหญ่ ซึ่งนำไปสู่อคติบางประการ ไม่เพียงแต่ในการวิเคราะห์และการตีความพื้นฐานอีกด้วย อคติที่จะฝังรากลึก และเป็นอุปสรรคสำคัญที่สุดเห็นจะได้แก่ ความคิดที่ว่า การแบ่งงานทางเพศในสังคมเป็นผลโดยตรง หรือโดยอ้อมจากข้อกำหนดทางชีววิทยา ดังนั้นจึงอยู่นอกเหนือขอบข่ายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

เนื้อหาของบทความของจีร์ติมีมากและละเอียด ผู้เขียนไม่สามารถถ่ายทอดมาลงในบทความสั้น ๆ นี้ได้ เพียงแต่แนะนำให้ผู้ที่สนใจเรื่องผู้หญิงจากแง่มุมเศรษฐศาสตร์การเมืองหาอ่าน บทความอีก 2 ชิ้นที่เสนอแนวคิดเรื่องผู้หญิงเป็นภาษาไทย คือ วิระดา สมสวัสดิ์ เรื่องบันทึกของผู้เรียกร้องสิทธิเสมอภาคแก่สตรีว่าด้วยเศรษฐศาสตร์เบื้องต้น (2524 : 1-4) และอุษาทันติเวชกุล กับจีร์ติ ทิงสภักย์ เรื่องพหุมิติและโสเภณี : ภาพหลอนของความเป็นจริงของสตรีไทย (2524 : 49-92) ทั้ง 2 บทความเป็นการแปลจากบทความภาษาอังกฤษ เรื่องแรกชี้ให้เห็นข้อบกพร่องทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เบื้องต้น ทั้งจุลภาคและมหภาค และเสนอว่าวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองอาจนำมาใช้เป็นวิชาหลักทางเศรษฐศาสตร์เพื่อชี้ให้เห็นความไม่เสมอภาคทางเพศแทนทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เดิม ส่วนเรื่องที่สองเป็นบทความเขียนโดยคนพม่าเกี่ยวกับสภาพโสเภณีและการขูดรีดทางเพศ ทิสสา ซิน ชี้ให้เห็นว่าในสังคมพุทธ เช่น ประเทศไทยและพม่า นั้น การกดขี่ทางเพศคือปฏิบัติกันโดยกลุ่มผลประโยชน์ และเป็นการทำให้สถานภาพของผู้หญิงต่ำต้อยและน่ารังเกียจ

IV. การปลุกจิตสำนึกเรื่องปัญหาสตรี

นักวิชาการบางคนเรียกร้องว่า การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องผู้หญิงนี้จะทำกันเพียงเพื่อศึกษาเพื่อวิชาการแต่เพียงอย่างเดียวคงไม่ได้ สุกัญญา หาญตระกูล (2524 : 39-48) เสนอความคิดเห็นของ Maria Mies เช่น

นอกจากผู้ทำการวิจัยเองจะต้องมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันต่อการเคลื่อนไหวต่อสู้ของผู้หญิงแล้ว การวิจัยนั้นก็ควรจะเป็นกระบวนการปลุกจิตสำนึกด้วย เพื่อที่ว่าผู้ถูกวิจัยจะได้เรียนรู้ และเป็นผู้กระทำการวิจัยตัวเองได้ในที่สุด ... และ เป็นการไม่เหมาะสมอย่างยิ่งที่เพียง

แต่จะเข้าไปปลุกจิตสำนึกผู้หญิงในชนบท แล้วผู้ปลุกจิตสำนึกนั้นก็กลับออกมาโดยปล่อยให้ผู้หญิงชนบทเหล่านั้นต้องเผชิญกับผลทางการเมือง อันเนื่องมาจากการตื่นตัวของเขา โดยลำพัง

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ถือว่าการปลุกจิตสำนึกเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการปลดปล่อยผู้หญิง ทั้งนี้เพราะเขาเชื่อว่า จิตสำนึกร่วมของผู้หญิงนั้นสามารถฟื้นเงื่อนไขชีวิตแบ่งทางชนชั้นและทางวัฒนธรรมได้ เพราะผู้หญิงทุกชนชั้นย่อมถูกกดขี่ ถึงแม้จะในรูปแบบที่แตกต่างกัน งานทางด้านปลุกจิตสำนึกนี้ได้รับการกระตุ้นในเมืองไทย เมื่อ Kate Young แห่ง Institute of Development Studies ที่ Sussex เดินทางผ่านมาประเทศไทย และได้มีการจัดประชุมเสวนาในกลุ่มผู้ที่สนใจในสตรีศึกษา การปลุกจิตสำนึกทำกันมากในบางประเทศ เช่น อินเดีย ที่มีความไม่เสมอภาคทางเพศเนื่องจากเหตุผลทางชนชั้น และทางวัฒนธรรมสูง ในประเทศไทย กลุ่มที่สนใจในงานทางด้านปลุกจิตสำนึก คือ กลุ่มเพื่อนหญิง ที่มีการจัดสัมมนา เสวนา และเสนอข้อคิดเห็นในหน้าหนังสือพิมพ์ และวิทยุอยู่เป็นประจำ งานที่สำคัญชิ้นหนึ่ง คือ การจัดสัมมนาเรื่องปัญหาการค้าหญิง ในเดือนมีนาคม 2527 โดยองค์กรต่าง ๆ รวม 10 องค์กร การสัมมนาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นและชี้ให้เห็นความสำคัญของปัญหาการค้าหญิง ทั้งในแง่มุมมองของสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลของผู้หญิง และภาพพจน์ของหญิงไทยในสายตาชาวต่างประเทศ ซึ่งเป็นผลจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการส่งเสริมการค้าประเวณีโดยปริยาย ต่อมาได้มีการรวบรวมงานที่เสนอในการสัมมนาในครั้งนั้นและจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม (โครงการสตรีศึกษา 2527)

นอกจากนี้ กลุ่มเพื่อนหญิงยังได้จัดพิมพ์วารสารสตรีทัศน์ (2526, 2527) เพื่อเสนอความคิดจากหลายแง่มุมเกี่ยวกับเรื่องผู้หญิงโดยทั่วไป และถือวารสารเป็นสื่อแนะนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องผู้หญิงแก่คนทั่วไปในสังคม ไม่จำกัดเฉพาะในวงวิชาการ

งานอบรมระยะสั้นประมาณ 1-2 อาทิตย์ก็เป็นกิจกรรมที่กลุ่มเพื่อนหญิงและโครงการสตรีศึกษาเป็นผู้จัด และถือเป็นส่วนหนึ่งของเทคนิคการปลุกจิตสำนึกในหมู่ชนกึ่งพัฒนา และคนงานระดับกลางและระดับต่ำ เป็นการแนะนำและเสนอข้อมูลเกี่ยวกับสิทธิสตรี สิทธิทางกฎหมาย และข้อมูลอื่น ๆ ที่ผู้จัดเห็นว่าน่าสนใจและจะเป็นประโยชน์ต่อผู้เข้ารับการอบรม

ผู้ที่สนใจในกิจกรรมเกี่ยวกับผู้หญิงในลักษณะที่เน้นภาคปฏิบัติมากกว่าวิชาการ ควรติดตามงานของกลุ่มเพื่อนหญิง และองค์กรเอกชนอื่น ๆ เช่น มูลนิธิเด็ก มูลนิธิสวิตา สมาคม

ส่งเสริมสถานภาพสตรี สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน ฯลฯ ผู้ที่สนใจเรื่องผู้หญิงกับกฎหมาย ควรศึกษางานของวิมลศิริ ชำนาญเวช และมาลี พุกษ์พงศาวิทย์ (2527) ส่วนงานทางด้านผู้หญิงกับการสาธารณสุขและการแพทย์ มีงานของพิมพ์วรรณ บุญมงคล (2522) และดวงมณี วิเศษกุล (2521) และงานประเมินผลโครงการพัฒนาเกี่ยวกับผู้หญิงมีตัวอย่างเช่น งานของมาฆะ ชีตะสังขะ (1980) เป็นต้น

ท้ายบท

ข้อคิดเห็นเท่าที่เสนอมาในบทความนี้สั้น และขาดรายละเอียดในหลาย ๆ ตอน ผู้เขียนไม่สามารถจะรวบรวมรายละเอียดมาเสนอเพิ่มเติมในบทความนี้ได้เนื่องจากมีเวลาจำกัดและข้อมูลกระจัดกระจาย อย่างไรก็ตามก็ผู้เขียนหวังว่า ประเด็นหลักเกี่ยวกับสตรีศึกษาในประเทศไทยจะปรากฏอยู่ในบทความนี้ และถ้าผู้เขียน ได้ละเลยผลงานของบางท่านไปก็ขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กุสุมา โกเศษโยธิน 2528 “แบบแผนการเข้าสู่อาชีพและความพึงพอใจในอาชีพของสตรีที่ย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในกรุงเทพ : ศึกษากรณีคนใช้ คนงานก่อสร้าง คนงานโรงงาน และแม่ค้าหาบเร่” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- คณะกรรมการพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรี สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2523 *สถานภาพปัจจุบันของสตรีไทย* กรุงเทพฯ ฯ อนงค์ศิลป์การพิมพ์
- คณะทำงานวางแผนพัฒนาสตรีระยะยาว 2524 *รายงานการศึกษาเพื่อการจัดทำแผนพัฒนาสตรีระยะยาวเรื่องที่ 15 หญิงบริการบางประเภท*
- โครงการสตรีศึกษา สถาบันวิจัยสังคม 2527 *ปัญหาการค้าหญิง และยุทธศาสตร์การแก้ปัญหา* กรุงเทพฯ ฯ

- จุฑา มนต์ไพบูลย์ 2526 *ปัจจัยกระตุ้นการทำงานของสตรีในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว : ศึกษาเฉพาะเขตกรุงเทพมหานคร คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*
- จุไรรัตน์ จันทร์ธำรง 2526 “สตรีและครอบครัว : แนวทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนา” *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา* ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 สิงหาคม หน้า 61-84
- จิรติ ทิงศภักย์ 2524 “ผู้หญิง แรงงานและชีวิตครอบครัว วิธีการวิเคราะห์การกดขี่ทางเพศ” *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* ปีที่ 1 เล่มที่ 2 พฤษภาคม-มิถุนายน หน้า 15-35
- ดวงมณี วิเศษกุล 2521 “บทบาทของผู้หญิงในการแก้ปัญหาโภชนาการในชนบท” บทความเสนอในการสัมมนาเรื่อง ผู้หญิงกับการพัฒนา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ 2526 “อนาคตของภิกษุณีสงฆ์ในประเทศไทย” *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา* ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 หน้า 26-45
- น.พ. เทพนม เมืองแมน พันตรีสมศักดิ์ นันทา และคณะ 2522 *ความรู้ ทักษะคติของหญิงอาบอบนวด*
- นภาพร โกศลยวัฒน์ 2515 “สภาพการทำงานของผู้หญิงและเด็กในโรงงานทอผ้าในเขตกรุงเทพมหานคร” *วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์*
- นภาพรณี หะวานนท์ 2520 “ผลของการออกไปทำงานนอกบ้านของภรรยาที่มีต่อความสัมพันธ์ในครอบครัว” *วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*
- เน่งน้อย ปัญจพรรค และนิรมล พงุฒาธร 2524 “ทัศนคติของแม่ชีต่อสถานภาพและบทบาทของตนเอง” รายงานการวิจัยประกอบการศึกษาเรื่อง *บทบาทอันพึงประสงค์ของแม่ชีไทยในพุทธศาสนา 2523* คณะทำงานวางแผนพัฒนาสตรีระยะยาว
- บุญเต็ม ไพเราะ 2519 “สถานภาพและบทบาทของสตรีไทยในสังคมไทย” *วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*
- ประทุมพร วัชรเสถียร (บรรณาธิการ) 2518 *สตรีไทย* สภาสตรีแห่งชาติ
- พงษ์ศักดิ์ สวัสดิ์พงษ์ 2525 “การเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ในครอบครัว : ทัศนะเชิงทฤษฎี” *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา* ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 หน้า 1-24

- พะเยีเยย สุทธิจำเริญ 2523 “การปรับแก้ของพนักงานหญิงที่มีค่องานนอกสหกรรม: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพนักงานที่อาศัยอยู่ในหอพักของบริษัท และพนักงานที่อาศัยอยู่นอกบริษัท” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พิมพวรรณ บุญมงคล 2522 “ผู้หญิงและการแพทย์” *วารสารสังคมศาสตร์การแพทย์* มกราคม
- มาลี พดุงษ์พงศาวิ 2527 *สตรีกับกฎหมาย ขุดศึกษาวิจัยพัฒนาการสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย* สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
- รพีพรรณ หุ่นพานิช 2520 “การศึกษาเปรียบเทียบลักษณะการทำงานของสตรีไทยในเขตเมืองและชนบท” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- รัชนิกร ทิพยวาน 2525 *การใช้แรงงานของชายและหญิงในครัวเรือนเกษตรชนบทบ้านซุงและหนองน้ำใหญ่ รายงานผลการวิจัยโครงการอยุธยาเล่ม 2 ปัญหาแรงงาน* สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- วารสารสตรีทัศน์* ตีพิมพ์ในปี 2526 และ 2527
- วิระดา สมสวัสดิ์ 2524 “บันทึกของผู้เรียกร้องสิทธิเสมอภาคแก่สตรี: ว่าด้วยเศรษฐกิจศาสตร์เบื้องต้น” *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 พฤษภาคม-มิถุนายน หน้า 1-4
- วัชรวิดา คลายนาค “บทบาทในการหาเลี้ยงครอบครัวกับการใช้อำนาจระหว่างคู่สมรสในกรุงเทพมหานคร” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- วิมลศิริ ชำนาญเวช “สถานภาพของสตรีไทย” *วารสารสังคมพัฒนาฉบับผู้ได้*
- สมศรี สอาดเอี่ยม 2521 “สภาพชีวิตและปัญหาของหญิงบริการในจังหวัดเชียงใหม่” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สุกัญญา หาญตระกูล 2524 “สู่ศาสตร์แห่งวิธีการในการศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิง” *เศรษฐศาสตร์การเมือง* ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 พฤษภาคม-มิถุนายน หน้า 39-48
- สุขใจ พุทธิวิเศษ 2527 “สถานภาพและบทบาทของแม่ชีในสังคมไทย: ศึกษากรณีวัดสร้อยทอง” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- สุภา รัตน์มโร 2523 “การปลูกฝังค่านิยมแบบประชาธิปไตยในชุมชนคลองจั่นและสลัมคลองเตย”
วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สุภารัตน์ ศุภพิพัฒน์ กับคณะ 2527 *การแสวงหาประโยชน์ทางเพศจากสตรีไทยกับปัญหาสิทธิมนุษยชน เอกสารชุดศึกษาพัฒนาการสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*
- สุสรวาท ทิศโรจน์ 2526 “แนวคิดสังเคราะห์ที่ด้านอิทธิพลของครอบครัวต่อการทำงาน” *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา* ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 สิงหาคม หน้า 1-25
- สุมาลี บัณฑิตานนท์ และ วิพัฒนา สุวรรณแสง จันเจริญ 2525 *ผลกระทบของการเดินทางไปทำงานต่างประเทศตามสัญญาจ้างระยะสั้นของแรงงานไทย*
- สุวัลย์ เปี่ยมปิติ 2527 งานวิจัยเกี่ยวกับสตรีในรายงานสรุปผลการสัมมนาเรื่อง “การพัฒนาสถานภาพสตรีไทย: งานวิจัยและนโยบาย” จัดโดยสถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 30 พฤศจิกายน
- สุวีรัตน์ รักเหย์ 2522 “คนงานหญิงและหอพักในโรงงานทอผ้า: การศึกษาที่อยู่อาศัยและสภาพความเป็นอยู่” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- อุษา ตันติเวชกุล และ จีรติ ตั้งศภักดิ์ 2524 “พรหมลิขิตและโสเภณี : ภาพหลอนและความเป็นจริงของสตรีไทย” *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 พฤษภาคม-มิถุนายน หน้า 49-92

ภาษาอังกฤษ

- Amara Pongsapich, and Jacques Amyot. 1984. “Women in Rural Industry in Thailand.” A report submitted to USAID, Thailand. (September).
- Ingrid, Palmer; Sukaesinee Subhadhira, and Wilaiwan Grisanaputi. 1983. *The Northeast Rainfed Agricultural Development Project in Thailand A Baseline Survey of Women's Roles and Household Resource Allocation for a Farming Systems Approach.*

- Kanda Paranakian. *The Role of Women in Agriculture: A Comparative Case Study of Housewife in Nong Wai Irrigation Project Area, Changwat Khon Kaen, and the Housewife in the Mae Klong Yai Irrigation Project Area, Changwat Nakhon Pathom and Ratchaburi.*
- Makha Khittasangka. 1980. *Evaluation of Women in Development Programme in Thailand with Emphasis on Income Generating Activities.*
- Malee Sundhagul, and Orathip Tanskul. "The Role of Women in Industrialization in Thailand." Paper presented at the Preparatory Meeting on the Role of Women in Industrialization in Developing Countries.
- Malinee Wongphanich. 1983. *A Study of Socio-economic Impact on the Working Conditions of Industrial Women Workers in Textile Industries.*
- Napat Sirisambhand. 1984. *Research Project Concerning the Improvement of Working Conditions and Workers' Welfare in the Urban Informal Sector: A Case Study of Two Mobile Daycare Centres of Construction Sites in the City of Bangkok.* Bangkok: CUSRI.
- Nerida Cook. 1981. "The Position of Nuns in Thai Buddhism: The Parameters of Religious Recognition." M. A. Thesis. Australian National University.
- Nopamas Dhiravegin. 1980. "The Role of Thai Women in the Thai Educational System and Its Implication for Social Change in Thailand." Paper presented at the Thai-European Seminar on Social Change in Contemporary Thailand, University of Amsterdam.
- Pasuk Pongphaichit. 1982. "From Peasant Girls to Bangkok Masseuses." A report submitted to the ILO.
และงานวิจัยเรื่องสาเหตุและผลที่มีต่อครอบครัวของการอพยพของสตรีชนบทมาเป็นพนักงานอาบอบนวดในกรุงเทพฯ 2522
- Pawadee Tongudai. 1983. "Women, Migration and Employment: A Study of Migrant Workers in Bangkok." Ph.D. dissertation. Department of Economics, University of Pennsylvania.
- Rural Off-farm Employment Assessment Project 1980-1983.* Working papers No. 1-22, Conference papers No. 1-21.
- Siriporn Skrobanek. 1984. *Skill Training Programs for the Self-Promotion of Women at Construction Sites in Bangkok.* Bangkok: CUSRI.
- Thailand National Commission on Women's Affairs. 1980. "Aspects of Thai Women Today." Presented as background document to World Conference of the United Nations Decade for Women, Copenhagen, July 14-30.
- Vichitr Raviwongse. 1978. *The Role of Young Women in the Development Progress, Especially in Industries in Thailand.*